

تاریخ تکوّن جامعه‌شناسی

نظریه‌های جامعه‌شناسی (۱)

دکتر تقی آزادارمکی

تهران

۱۳۹۰

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)
مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: آزادارمکی، تقی، ۱۳۳۶-
عنوان و نام پدیدآور: تاریخ تکون جامعه‌شناسی / تقی آزادارمکی.
مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری: ج.
فروست: «سمت»: ۱۴۶۰. علوم اجتماعی: ۷۹.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۰-۵۹۷-۸ ۳۳۵۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: پشت جلد به انگلیسی:
یادداشت: کتابنامه.
یادداشت: نمایه.
مندرجات: ج. ۱. نظریه‌های جامعه‌شناسی.
موضوع: جامعه‌شناسی - تاریخ
شماره افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰ ۳ ت ۳۳۵/۱ HM
رده‌بندی دیویی: ۳۰۱/۹
شماره کتابشناسی ملی: ۲۴۲۳۱۸۵

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)
مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

تاریخ تکون جامعه‌شناسی (نظریه‌های جامعه‌شناسی) جلد (۱)

دکتر تقی آزادارمکی (استاد گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تهران)

چاپ اول: بهار ۱۳۹۰

تعداد: ۱۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

قیمت: ۳۳۵۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع

مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبه‌روی

پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۰۲۴۲۴۶۲۵۰-۴۴۲۴۶۲۵۰.

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر یا مؤلف، نشر یا بخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنای و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم پردازد و در هر کدام از رشته های علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن، باید به تدریج و پس از انتقادهای و یادآوریهای پیاپی ارباب نظر به دست آید و انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری دریغ نوزند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته علوم اجتماعی در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس «نظریه های جامعه شناسی (۱)» به ارزش ۲ واحد تدوین شده است. امید است که علاوه بر جامعه دانشگاهی و سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۵	فصل اول: اصول و مبانی تفکر اجتماعی
۵	مقدمه
۵	معیارهای تعیین تفکر اجتماعی
۶	ویژگیهای اندیشه اجتماعی
۹	منابع عمده تاریخ اندیشههای اجتماعی
۱۲	طرح کتاب
۱۹	خلاصه فصل
۲۰	سؤالات فصل اول
۲۲	فصل دوم: عصر فلسفه اجتماعی حکومت‌مدار
۲۲	مقدمه
۲۵	اندیشه اجتماعی افلاطون
۳۹	اندیشه اجتماعی ارسطو
۴۸	خلاصه فصل
۴۹	سؤالات فصل دوم
۵۱	فصل سوم: عصر تفکر اجتماعی ایمان‌مدار: سنت دینی مسیحی
۵۱	مقدمه
۵۳	اندیشه اجتماعی سنت آگوستین
۵۷	اندیشه اجتماعی سنت توماس آکویناس
۵۹	اندیشه اجتماعی سر توماس مور
۷۰	خلاصه فصل
۷۰	سؤالات فصل سوم

۷۲	فصل چهارم: عصر تفکر اجتماعی ایمان‌مدار: سنت اسلامی
۷۲	مقدمه
۷۵	اندیشه اجتماعی مورخان اسلامی
۸۳	اندیشه سیاحان و سیاست‌نامه‌نویسان
۱۰۲	اندیشه اجتماعی فلاسفه مسلمان
۱۳۴	خلاصه فصل
۱۳۵	سؤالات فصل چهارم
۱۳۸	فصل پنجم: عصر تبدیل اندیشه کلاسیک به مدرن
۱۳۸	مقدمه
۱۴۰	اندیشه اجتماعی نیکولو ماکیاوولی
۱۴۴	اندیشه سیاسی ماکیاوولی
۱۴۶	خلاصه فصل
۱۴۷	سؤالات فصل پنجم
۱۴۸	فصل ششم: عصر اندیشه اجتماعی اقتصادمدار
۱۴۸	مقدمه
۱۵۰	اقتصاد سیاسی و جامعه‌شناسی
۱۵۲	مکاتب اقتصادی و اندیشه اجتماعی
۱۵۹	اندیشه اجتماعی و اقتصادی آدام اسمیت
۱۷۳	اندیشه اجتماعی در عصر بعد از اسمیت
۱۸۳	خلاصه فصل
۱۸۷	سؤالات فصل ششم
۱۸۹	فصل هفتم: اندیشه اجتماعی انسان‌مدار
۱۸۹	مقدمه
۱۸۹	اندیشه توماس هابز
۱۹۸	اندیشه اجتماعی جان لاک
۲۰۳	اندیشه اجتماعی و اقتصادی دیوید هیوم
۲۰۸	سؤالات فصل هفتم

۲۱۰	فصل هشتم: اندیشه اجتماعی جامعه‌مدار
۲۱۰	مقدمه
۲۱۲	اندیشه اجتماعی ویکو
۲۱۴	اندیشه اجتماعی مونتسکیو
۲۲۴	اندیشه اجتماعی روسو
۲۳۷	خلاصه فصل
۲۳۸	سؤالات فصل هشتم
۲۴۱	کلام آخر: از اندیشه اجتماعی تا جامعه‌شناسی
۲۴۱	مقدمه
۲۴۸	منابع
۲۵۳	فهرست موضوعی
۲۵۷	فهرست اعلام

مقدمه

با وجود آنکه در روایت مسلط در تاریخ جامعه‌شناسی این رشته را علمی می‌دانند که در گذر حوادث و وقایع اجتماعی و فکری دو قرن گذشته شکل گرفته است، ولی از نگاه فرامردن غربی که الزام در ملاحظه دیگر تمدنها و فرهنگها دارد، بسیاری از افراد، جریانهای فکری، وقایع اجتماعی و سیاسی، علوم تجربی، و علوم عقلی و انسانی در تأسیس و شکل‌گیری جامعه‌شناسی امروزین مؤثر بوده‌اند؛ هر چند نقش آن در روایت رسمی و جاری غرب‌مدار نادیده گرفته شده است. جوامع انسانی با هر نوع شکل و ساختی که داشته و در هر دوره تاریخی بدون اندیشه اجتماعی و اندیشمند اجتماعی ادامه حیات نداشته است. سامان‌دهنده حیات اجتماعی در گروه نوع حضور و نقش‌آفرینی گروههای اجتماعی، اندیشمندان، دولتها و نهادهای اجتماعی بوده است. بیان این اوضاع در طول تاریخ و در نزد ملل و فرهنگها و تمدنها، ما را به طرح عناوینی چون تفکر اجتماعی^۱، فلسفه اجتماعی^۲، نظریه و علم جامعه^۳ و جامعه‌شناسی، و در نهایت نظریه‌های جامعه‌شناختی^۴ و نظریه اجتماعی^۵ رسانیده است. در نتیجه، تفکر و فلسفه اجتماعی مقدم بر علم جامعه و نظریه جامعه‌شناسی بوده‌اند. اما این تقدم به معنی تهی بودن دیگر جوامع از اندیشه اجتماعی نیست.

به لحاظ تاریخی حیات اندیشه اجتماعی بر تفکر جامعه‌شناسی مقدم است و حکایت از فهمی است که بشر در مورد زندگی گروهی و اجتماعی داشته است.

-
1. social thought
 2. social philosophy
 3. the science of society
 4. sociological theory
 5. social theory

آنچه افراد و گروه‌ها در موقع بروز مشکلات متعدد اجتماعی در گذشته مطرح می‌کرده‌اند، حتی در حد پند، اندرز، ایدئال‌گرایی، راه‌حلیها، ارائه روایت و داوری در مورد واقعیتها همراه با تأملات نظری در مورد مناسبات اجتماعی را می‌توان از مصادیق تفکر اجتماعی دانست. در نتیجه نمی‌توان مدعی شد که صرفاً تفکر اجتماعی از عصر یونان و روم شروع شده است و دیگر ملل و فرهنگها و تمدنها قبل و بعد از آن بدون تفکر اجتماعی بوده‌اند. طرح این ادعا نارساست که فقط اندیشه این دوران به عصر مدرن وارد شده، و منشأ شکل‌گیری اندیشه اجتماعی و در نهایت تفکر جامعه‌شناختی در اروپا و آمریکا شده است و دیگران در ساختن تفکر اجتماعی معاصر نقش نداشته‌اند و در نهایت آنچه با عنوان اندیشه اجتماعی و جامعه‌شناسانه مطرح است، به جهان غربی متعلق است. در همه جوامع از گذشته حیات و زندگی بشر، تفکر اجتماعی به صورت گوناگون مطرح بوده است. در این میان عده‌ای از افراد و گروه‌ها به طور ویژه و تخصصی این امر و این حوزه را دنبال کرده‌اند. این افراد بدون اینکه جامعه‌شناس باشند، با تأمل خاص نسبت به مسائل گروه و جامعه به معانی جدید دست یافته، و دریافت‌های نظری و تجربی آنها به طور مکتوب ثبت شده است.

تفکر بشر فقط به امور اجتماعی و مناسبات اجتماعی و انسانی محدود نمی‌شود. بشر از قدیم با مبانی متعدد (دینی، الهی، فلسفی، علمی و تجربی) به جهان و امور در آن می‌پرداخته است. در نتیجه معارف و دانشهای متعددی خلق شده است: الهیات، فلسفه، ریاضیات، فیزیک، شیمی، علوم زیستی، علوم قضایی، علوم معدنی، علوم اتمی، علوم پزشکی، و در نهایت علوم انسانی و علوم اجتماعی. علوم اجتماعی در یک فرایند پیچیده و پرچالش شکل گرفته است. به میزانی که مناسبات اجتماعی پیچیده‌تر شده، بر دامنه و عمق علوم انسانی و علوم اجتماعی نیز افزوده شده است. در گذشته، به دلیل محدودیت حوزه عمل انسانی، علوم انسانی و اجتماعی بسیار محدود بود، در حالی که، در زمان معاصر ضمن افزایش رشته‌ها و حوزه‌ها، اهمیت این معارف بیشتر شده است. بدین لحاظ، نیاز و اهمیت علوم اجتماعی بستگی به

میزان و سطح توسعه‌یافتگی جامعه دارد.

در کتاب حاضر سعی شده است، ضمن نگاهی کلی به روند کلی اندیشه اجتماعی، به جایگاه و نقش متفکران، کتابها و حوادث عمده اشاره شود. در کل کتاب ضمن اینکه در هر فصل، به بیان آراء و دیدگاههای متفکران اجتماعی قبل از شکل‌گیری جامعه‌شناسی پرداخته شده، تلاش شده است تا نحوه و شرایط طرح مفهوم اجتماعی شدن، فرهنگ‌پذیری، مناسبات بین افراد و گروهها، سازمانها و نهادهای اجتماعی، سنخ‌شناسیهای متعدد از جامعه و ماهیت آنها از منظرهای گوناگون مورد واریسی جامعه‌شناسانه تا فلسفی، سیاسی، و تاریخی قرار گیرد. این واریسی با توجه به چند اصل امکان‌پذیر است: (۱) تأکید بر متن اجتماعی و تعیین رابطه آن با اندیشه و تفکر، (۲) تلاش و جدیت اندیشمندان و گروههای فکری در شکل‌گیری و توسعه تفکر اجتماعی، و (۳) منطق درونی اندیشه. در بررسی تاریخی اندیشه اجتماعی نمی‌توان فقط به ادعا و داوری صاحبان این علم توجه کرد، بلکه توجه به روند تحولات و منطق درونی علم نیز لازم است.

تفکر اجتماعی، جامعه‌شناسی، و دیگر رشته‌های علوم اجتماعی محصول تحولات و تغییراتی است که در جهان طی زمان و حوادث متعدد به طور خاص با بروز بحرانهای بزرگ اجتماعی شکل گرفته و در نهایت در دوره جدید شکوفا شده و توسعه یافته است. با این نگاه، پیدایش جامعه‌شناسی خلق‌الساعه نبوده است. جامعه‌شناسی امری پیوسته با تفکر اجتماعی است. تجربه اندیشمندان و جامعه بشری مقدمه لازم در بروز اندیشه جامعه‌شناسان است. در نتیجه نام‌گذاری کتاب تاریخ تکون جامعه‌شناسی مقدمه‌ای بر دو کتاب دیگر، با عنوانهای نظریه‌های کلاسیک و نظریه‌های مدرن جامعه‌شناسی است.

در یک نگاه کلی به دلیل تحولات عمده اجتماعی و فکری صورت گرفته طی زمان در اندیشه متفکران از قدیم تا کنون، مراحل زیر قابل طرح است: (۱) مرحله فلسفه اجتماعی، (۲) مرحله اندیشه اجتماعی ایمان‌مدار، (۳) مرحله انتقال اندیشه اجتماعی کلاسیک به مدرن، (۴) مرحله اندیشه اجتماعی انسان‌مدار، (۵) مرحله اندیشه

اجتماعی اقتصادمدار، ۶) مرحله اندیشه اجتماعی جامعه‌مدار، و ۷) مرحله تبدیل اندیشه اجتماعی به تفکر جامعه‌شناسی.

بر این اساس است که کتاب به فصلهای متعدد تقسیم شده است. فصل اول: کلیات و مبانی، فصل دوم: اندیشه فلاسفه اجتماعی به طور خاص افلاطون و ارسطو، فصل سوم: اندیشه اجتماعی متفکران عصر ایمانمدار اروپایی از قبیل آگوستین، آکویناس، و مور، فصل چهارم: اندیشه اجتماعی ایمانمدار اسلامی از قبیل اندیشه فارابی، یعقوبی، ناصر خسرو، بیرونی، خواجه نظامالملک، ابن خلدون و خواجه نصیرالدین طوسی، فصل پنجم: تبدیل اندیشه با تأکید بر اندیشه ماکیاولی، فصل ششم: اندیشه متفکران اقتصادی از قبیل اندیشه آدام اسمیت، مالتوس، ریکاردو، و استوارت میل، فصل هفتم: اندیشه اجتماعی انسانمدار با محوریت اندیشه هابز، فصل هشتم: اندیشه اجتماعی جامعه‌مدار با محوریت اندیشه ویکو، مونتسکیو و روسو، و در نهایت کلام پایانی کتاب به شرایط و عوامل تبدیل اندیشه اجتماعی به تفکر جامعه‌شناسی اختصاص یافته است.